

Regio V 's-Hertogenbosch

Cultuurhistorische inventarisatie provincie Noord-Brabant

Gemeente Liempde

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
**DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!**

Niet in database opgenomen!

Inhoud

1	Woord vooraf	3
2	Criteria	4
3	Werkwijze	7
4	Historische karakteristiek van Liempde	10
	Landschap	
	Nederzettingen	
	Bebouwing en groenelementen	
5	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	16
6	Literatuurlijst	31
7	Foto-overzicht	32
8	Kaart gemeente Liempde (bijlage)	

1 Woord vooraf

Dit overzicht van cultuurhistorisch waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de gemeente Liempde, maakt deel uit van een -per gemeente opgezette- en zo "compleet" mogelijke inventarisatie in de provincie Noord-Brabant.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabants cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht dringend noodzakelijk gemaakt. Te meer omdat deze veranderingen steeds duidelijker kenmerken lijken te vertonen van een massaal afbrokkelingsproces, waarbij veel van wat als karakteristiek-Brabants mag gelden, voorgoed uit het beeld van stad en land dreigt te verdwijnen. Een ontwikkeling, die naar het oordeel van het bestuur van de provincie Noord-Brabant indruist tegen de in brede kring ondersteunde opvatting, dat elementen uit het verleden essentieel zijn voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

In weerwil hiervan is deze rapportage niet op de eerste plaats bedoeld als een "document humain", afschoon bekommernis om de toekomst van Brabants verleden het eigenlijke doel van deze uitgave licht dreigt te overstemmen. Dat doel is: het op systematische wijze -aan de hand van een aantal welomschreven criteria- optekenen van wat er in Brabant aan cultuurhistorisch waardevolle objecten aanwezig is, om op grond daarvan de prioriteiten te kunnen bepalen voor een effectief en samenhangend provinciaal monumentenbeleid.

De hier voor u liggende inventarisatie vertegenwoordigt letterlijk een serie momentopnames. Reden waarom de samenstellers het woord "compleet" in de inleidende zin van aanhalingstekens hebben voorzien. Niet zozeer omdat zij zich bij hun rapportage uitdrukkelijk ontslagen wilden zien van de pretentie van volledigheid. Zo'n pretentie zou, alleen al gelet op de betrekkelijkheid van het begrip "cultuurhistorisch waardevol", niet reëel zijn. Veeleer weerspiegelt deze schrijfwijze hun vrees dat, als het afbrokkelingsproces in het huidige, genadeloze tempo doorzet, ook een aantal van de hier opgenomen gegevens snel door de actualiteit zal zijn achterhaald.

Onderzoek en veldwerk voor de hier gepresenteerde inventarisatie vonden plaats in 1981 en werden verricht door drs.

A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO, met tijdelijke medewerking van mevr. M. Rosier, allen werkzaam bij de provincie Noord-Brabant. Wijzigingen die zich na die datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, augustus 1983

2. Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het product van een -al dan niet geleidelijke- historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel evenzeer voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

- Architectonische en kunsthistorische criteria
 - het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar

- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw)-techniek, (bouw)type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

- Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

- Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudige voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of bredere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werken, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote -zo niet dominerende- rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheids- waarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functie- waardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. Werkwijze

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was daarom voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband hiermee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven -zij het dan een redelijk verantwoorde- van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel en als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kan zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijnd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijs aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. Historische karakteristiek van de gemeente Liempde

Landschap

Liempde bestaat uit de buurtschappen Berg, Vriikhoven, Hezelaar en Kasteren en de dorpskern Liempde.

Kasteren wordt door de sterk meanderende Dommel, die het gebied der gemeente van oost naar west doorsnijdt, van de overige buurtschappen gescheiden. Ten zuidoosten van Hezelaar loopt de Grote Waterloop van het Velders bos naar de Dommel.

De huidige bebouwde kom ligt op een hoogte van ongeveer 9,5 tot 10,5 meter boven N.A.P. Het bosgebied van het landgoed Velder in het zuidwesten ligt tussen 10,2 tot 9,3 meter. Het bos- en weidegebied ten zuiden van het dorp ligt globaal tussen 9,5 en 10,5 meter. De akkergebieden rondom de kom verlopen van 11,5 in het westen tot 10,5 direct ten zuiden van de Dommel. Kasteren en het bos- en weidegebied ten noorden van de Dommel liggen veel lager, tussen ca. 7,5 en 9 meter boven N.A.P. Het beekdal van de Dommel verloopt van ca. 7,5 in het oosten tot 6,5 meter in het westen. De bodem bestaat in het gebied uit dekzanden die tijdens en na de laatste ijstijd, ongeveer 10.000 jaar geleden, werden afgezet onder invloed van de wind. In het uiterste noorden en zuiden van de gemeente komt lössleem aan de oppervlakte. Tijdens en na het smelten van het ijs zijn beekdalen uitgesleten, hetgeen weer leidde tot de vorming van oeverwallen. Nabij de Dommel is dit beeld met sterke hoogteverschillen ook nu nog goed herkenbaar. Het landschap binnen de gemeente valt uiteen in enkele gebieden die nog niet of nauwelijks door recente cultuurhistorische maatregelen zijn aangetast. Hierdoor zijn de karakteristieke eigenschappen nog zeer goed herkenbaar en ontstaat een zeer divers beeld. Liempde mag dan ook gelden als een van de gaafste voorbeelden in Noord-Brabant van een nederzetting die de relatie met het agrarische cultuurlandschap bewaarde.

Herkenbaar zijn de volgende gebieden:

- a. Het enge beekdal van de Dommel die een sterk meanderend karakter heeft terwijl hier en daar nog restanten van afgesneden oude meanders herkenbaar zijn. De perceelsstructuur van de laaggelegen beemden is duidelijk aanwezig. In het beekdal van de Grote Waterloop ten oosten van Hezelaar zijn deze perceelsstructuren eveneens nog afleesbaar.
- b. De bebouwde kom van het dorp en de buurtschappen. Het centrale dorp heeft vanaf de Tweede Wereldoorlog uitbreidingen ondergaan die een deel van het akkergebied hebben doen verdwijnen.
- c. De oude akkerbodems, die tussen de dalen van de Dommel en de Grote Waterloop en het in de vorige eeuw ontgonnen broekgebied liggen. De akkers en velden (vroeger in gebruik als wissellanden: nu eens akker, dan weer weiland) naderen de

Dommel zeer dicht, waardoor karakteristieke, steile overgangen aanwezig zijn op de zuidelijke oever. De akkercomplexen zijn buitengewoon goed herkenbaar gebleven als voortbrengselen van eeuwenlange potstalcultuur waarbij mest vermengd met heideplaggen tot sterke hoogteontwikkeling leidde.

- d. Het vroegere broekgebied, dat tot in de 19e eeuw beplant was met hakhout en in het noordelijk en zuidelijk deel der gemeente ligt. Een deel van dit gebied is uitgaande van het dorp als weiland ontgonnen, terwijl een ander deel, met name het Velders Bos een typerende bosontginning vormt, die is uitgegaan van een stervormige aanleg met negen dreven. Houtproductie stond in dit gebied tot in de jaren dertig centraal maar is daarna relatief afgenomen, door de achteruitgang van de klompenmakerij. Ondanks woningbouw en verkeersvoorzieningen zoals de nieuwe weg Eindhoven - 's-Hertogenbosch zijn de relaties tussen bovengenoemde gebieden nog steeds zeer herkenbaar. In zijn totaliteit betreft het hier een voorbeeld van een cultuurhistorisch zeer belangrijke nederzetting.

Nederzettingen

Liempde bestaat van oudsher uit de buurtschappen Berg, Vriikhoven, Hezelaar en Kasteren, elk met hun eigen akkercomplexen. Den Berg is van oorsprong een kapelgehucht. De plaats van de kapel nabij de Dommel is niet meer als zodanig herkenbaar, doordat deze in 1827 werd gesloopt, ook het kerkhof is verdwenen. Het schoolhuis bestaat nog. De gereduceerde buurtschap is bovendien opgenomen in de bebouwde kom van het dorp. Ten noorden ervan liggen de Smalderse akkers.

Vriikhoven kan zijn ontstaan uit een middeleeuwse kampen- of bogtenontginning en grenst aan de Vriikhovense akkers. In 1741 werd door deze buurtschap de nieuwe weg Eindhoven - 's-Hertogenbosch aangelegd. Er kwam toen een, intussen weer verdwenen, tolhuis.

Het akkerdorp Hezelaar ligt op de oever van de Grote Waterloop en bestaat uit een langgerekte boerderijenstrook grenzend aan de Hezelaarse akkers.

Kasteren is gelegen op de noordelijke Dommeloever bij een vroegere overgang en bezat een zeer oude watermolen die echter al decennia-lang verdwenen is. Hier bestond al in de 13e eeuw het goed "ten Acker" waaraan het Groot Duifhuis aan de Hoevedreef herinnert. Aan de vroegere molen herinneren het molenaarshuis, een aantal molenkolken en een dijk.

Toen de St. Janskapel in Berg in protestantse handen raakte werd ter vervanging meer naar het zuidwesten een schuurkerk gebouwd. Hier begon zich een nieuwe kern te vormen, die in belang versterkt werd toen het nieuwe raadhuis in 1787 hier gebouwd werd. In de

tweede helft van de 19e eeuw won dit schuurkerkdorp aan betekenis terwijl de oudere akkerdorpen relatief achteruitgingen. De bebouwing was er grotendeels niet-agrarisch. Doorgaande wegen gingen echter tot 1887-88 aan Liempde voorbij, doordat men het belang ervan niet inzag. Pas in dat jaar werd een verharde weg aangelegd die de verbinding vormde met Eindhoven en 's-Hertogenbosch. Ook de aanleg van de spoorlijn naar Duitsland, met een station in Hezelaar, had geen invloed op de ontwikkeling van de gemeente. Tot in de 20e eeuw bleven de voornaamste middelen van bestaan de landbouw en de houtteelt ten behoeve van de klompenmakerij. De structuur van de akkercomplexen rondom de dorpskom is nog volledig afleesbaar. De kern rondom de in 1867 in neogotische vormen herbouwde kerk heeft zich vooral na de wereldoorlog uitgebreid. Door deze concentratie behielden de overige gehuchten echter grotendeels hun oude karakter. Vrikkhoven is door de verbeterde weg Eindhoven - 's-Hertogenbosch nu afgesneden van de oude structuur, maar behield het patroon van een driehoekige weg-splitsing met enige verspreide boerderijen.

Bij Hezelaar bleven veel van de oude boerderijen bewaard evenals de open structuur die doorzicht op beekdal en akkers mogelijk maakt. Hezelaar verloor wel de watermolen maar bezit nog enkele verspreide boerderijen, terwijl ook het station goed bewaard is gebleven. De relatie met de Dommel en het noordelijke broekgebied maakt dit gebied zeer aantrekkelijk. De boerderijgroep aan de Hoevedreef is bijzonder mooi gelegen. De bebouwde kom van het kerkdorp bestaat in zijn huidige vorm uit een kleinschalige structuur van landwegen, die elkaar kruisen en hier en daar typerende driehoekige "pleinen" vormen die ten dele onbebouwd en open zijn. De bebouwing is karakteristiek voor de menging van agrarische en niet-agrarische functies. Naast boerderijen vinden we er ook woonhuizen, villa's, en naoorlogse woonwijken. Het centrale driehoekige plein met beplanting is nog het middelpunt van het dorp. Rondom dit plein is de bebouwing tamelijk dicht. Naar de periferie toe echter treedt steeds meer menging met agrarische functies op, terwijl aan de noord- en zuidkant ook de relatie met akker- en broekgebied zichtbaar is. Ook de Rozenhofstraat grenst aan het akkergebied. Door middel van onbebouwde percelen wordt het buitengebied als het ware plaatselijk in de kom toegelaten.

De landschappelijke structuur, zoals boven beschreven, wordt zo door een redelijk hoogwaardige bebouwing en een karakteristieke structuur gecompleteerd.

Bebouwing en groenelementen.

Boerderijen

Deze zijn in grote aantallen bewaard gebleven, maar dateren merendeels uit de tweede helft van de 19e eeuw. Een aantal is sterk gewijzigd onder invloed van sterke veranderingen in bedrijfsvoering. In vergelijking met andere gemeenten is echter veel

bewaard gebleven. Ondanks bescherming doet zich echter momenteel de tendens voor bij herstel en functieverandering over te gaan tot volledige nieuwbouw waarbij meestal de oorspronkelijke materialen vervangen worden door nieuwe. Hierdoor gaat veel authentieks verloren. Nadelig is bovendien de tendens om 19e- en vroeg-20-eeuwse elementen als deuren en raamindelingen in archaïserende vormen te herstellen. Veel T- en zesruits ramen maken dan plaats voor kleine-roede-verdelingen die er nooit geweest zijn. Voorbeelden van historiserende nieuwbouw waarbij de cultuurhistorische waarden grotendeels verloren zijn gegaan treffen we aan bij Barriereweg 25-27, Keefheuvel 8-10 en Past. Dobbeleijnstraat 20-22. De volledige herbouw van de panden Keefheuvel 2 en Oude Postbaan 1-3 is beter geslaagd te noemen omdat hier althans in schaal en detaillering een nieuwbouw is ontstaan die zich pretentieloos in de historische karakteristiek voegt.

Zeer opvallend is ook de tendens tot splitsing van boerderijen in twee woonhuizen. Visueel storend is dat dan vrijwel altijd de indeling van het oude woongedeelte in het nieuwe wordt gespiegeld. Zo ontstaat dan het beeld van een dubbel woonhuis, terwijl elke herinnering aan het vroegere bedrijfs gedeelte verdwijnt. Ook in details wordt vaak geen rekening gehouden met karakteristieke elementen, doordat hardhout en blanke vernis worden toegepast in een neiging eerlijke materialen te tonen.

Voorbeelden zijn Roderweg 43 en Hezelaarstraat 11-11A.

Enkele boerderijen in de kom hebben een winkelfunctie erbij gekregen, bijvoorbeeld Dorpsstraat 38-40. Kapelstraat 32 werd klompenmakerij.

In de gemeente komen zowel kort- als langgevelboerderijen voor. Een der oudste boerderijen met een driebeukig gebint is Hoevedreef 2 met herenkamer en langsdeelschuur op het erf. Kapelstraat 22 is een gave 18e eeuwse kortgevelboerderij met dwarsdeel.

Rozenhofstraat 20 is eveneens een kortgevel met krukvormig uitgebouwd woongedeelte. De markante boerderij bezit enkele oudere bijgebouwen. Kasterensestraat 10 is een woon-stal-huis dat misschien nog 18e eeuws is en later gepleisterd werd. Het ligt markant op de hoge Dommeloever. Kerkakkers 7-9 kan ook nog 17e of 18e eeuws zijn.

De 19e eeuwse boerderijen zijn vrijwel allemaal van het langgeveltype. Parkstraat 26 en Raadhuisplein 3 bezitten vermoedelijk nog een gebint en zijn vroeg 19e eeuws. Den Berg 3 kan misschien nog wat ouder zijn. Ongeveer even oud zullen de keuterijtjes Klein Hoekje 11 en 13 zijn. Kasterensestraat 14 is zeer sterk verbouwd maar ontleent een zekere waarde aan de ligging en de aanwezige bijgebouwen.

De bloei van de landbouw in de tweede helft van de vorige eeuw is zichtbaar in het grote aantal boerderijen dat toen werd gesticht of herbouwd. Roderweg 22 is nog een laatste voorbeeld van het kortgeveltype, waarschijnlijk met balkdragende muren, de overige

boerderijen zijn allemaal langgevels met dwarsgeplaatste deel, wolfdaken en zesruits ramen. Ze zijn gaaf bewaard hetgeen zeker komt omdat ze vanuit een betrekkelijke welvaart goed en degelijk werden gebouwd en ruim opgezet waren. Voorbeelden zijn Barrierweg 4 en 62, Eindhovenseweg 10, Hogenbergseweg 30 en Pastoor Dobbeleijnstraat 2. Enkele boerderijen hebben in kroonlijsten, goten en windveren elementen overgenomen van deftige woonhuizen. Een voorbeeld is Oude Dijk 19. De boerderij Velderseweg 27 mag zeker gelden als een door de landgoedeigenaar naar de modernste eisen gebouwde modelboerderij.

In de vroege 20e eeuw gaat men de opslagruimte vergroten door het toepassen van mansardedaken. Het langgeveltype wordt echter tot ver na de wereldoorlog toegepast, Roderweg 43, Looeind 11 en 12 zijn voorbeelden van tamelijk moderne typen, vervaardigd van machinale steen, enkele met mansardedaken.

Woonhuizen

De oorspronkelijk agrarische gemeenschap had weinig behoefte aan woonhuizen. Deze werden pas in werkelijk grote aantallen in de kom gebouwd na de eeuwwisseling.

Een der oudste woonhuizen zij het met bedrijfsgedeelte is het molenhuis Kasterensestraat 4-6 dat sterk gerestaureerd is maar nog balkdragende zijmuren en de oorspronkelijke jukkenkap heeft. Ook het schoolhuis aan de Pastoor Dobbeleijnstraat heeft balkdragende muren. In de tweede helft van de 19e eeuw wordt er een aantal woonhuizen met wolfdaken gebouwd. Voorbeelden van deze sober gedetailleerde woningen zijn Oude Postbaan 5, Dorpsstraat 21-23 en Kapelstraat 10-12. Nieuwstraat 40-42 en Akkerstraat 2-4 zijn vermoedelijk iets jonger. Kapelstraat 6 is een goed voorbeeld van een laat-19e-eeuwse landarbeidershuis met bedrijfsruimte.

Dorpsstraat 18 is een groot woonhuis, met gotiserende detaillering in de windveren. Ook Heesterbos 2 heeft een zeer verzorgde vormgeving in metselwerk, kroonlijst en overige details. Beide panden zullen rond 1870-80 gebouwd zijn.

Het eenvoudige woonhuistype wordt tot in de jaren twintig toegepast met een iets rijkere baksteenversiering, met name in de segmentbogen boven de ramen. Door toepassing van mansardekappen wint men extra ruimte. Voorbeelden zijn Nieuwstraat 61-63, Kapelstraat 34 en het dubbelwoonhuis Kapelstraat 25-27. Ook het winkel-woonhuis Barrierweg 1 wordt onder deze groep gerekend met zijn T-ramen met kleine roeden in de bovenramen.

Het herenhuis op het landgoed Velder en de pastorie Vendelstraat 2 zijn voorbeelden van het blokvormige 19e eeuwse herenhuis. De pastorie is uiterst eenvoudig gedetailleerd met zes- en achtruits schuiframen. Het landhuis Velder is aanzienlijk rijker versierd met stucornament in pilasters, kroonlijst en raamkuiven.

De villa's Dorpsstraat 1, 13 en 15 vermengen traditionele en Amsterdamse schoolmotieven.

Overige gebouwen

De parochiekerk is een voorbeeld van de vroege neogotiek van H.J. van Tulder. De verschillen in detaillering verraden dat eerst de kerk en later de toren werden gebouwd. Het kerktype, de driebeukige pseudobasiliek met hoge transeptarmen wordt rond 1860-75 veelvuldig toegepast. De Van Tulderkerk is er een goed bewaard voorbeeld van. Het erachter gelegen kerkhof bezit enkele laat-19e eeuwse monumenten en familiegraven.

Het St. Albertusgesticht is een voorbeeld van het uit het kubusvormige herenhuis ontwikkelde congregatieklooster, met middenrisaliet en enige bak- en natuursteendecoratie.

Het raadhuis behield ondanks de ommetseling van ca. 1950 de laat-18e eeuwse hoofdvorm. De indeling met souterrain en hoofdverdieping is typerend voor de Brabantse dorpsraadhuisen tot ver in de 19e eeuw.

De spoorlijn van Boxtel in de richting Duitsland wordt nog als goederenlijn gebruikt. Het stationsgebouw Gemondseweg 2-4 is als woonhuis goed bewaard gebleven en heeft een landelijk karakter door een wolfseind en dakoverstekken. Een ijzeren brug overspant de Dommel en in de richting van Boxtel bevindt zich aan de Hulzerweg nog een overwegwachtershuisje.

Artefacten

Een hardstenen grenspaal op het erf van Gemondseweg 16 markeert de grens met Boxtel.

Groenelementen

Deze bestaan vooral uit erfbeplanting van linden, hagen en boomgaarden. De voor houtproductie aangeplante populierenlanen zijn zeer bepalend voor het landschap. Ook landgoed Velder bevat zulk produktiebos. Rondom het huis treffen we echter een park aan dat in 1851 aangelegd werd in landschapsstijl voor de familie Van Boeckel van Rumpt door de Bossche architect Maréchal.